

ЖИТТЯ ЧИ СМЕРТЬ – ДВА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ЩОДО ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ

LIFE OR DEATH – TWO FUNDAMENTAL CONCEPTS REGARDING HUMAN EXISTENCE

Козакова І.В., к.ю.н., доцент
завідувач кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»
irakozakova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9145-8994

У статті розглядаються філософсько-правові та соціальні аспекти співвідношення понять «життя» та «смерть» як базових категорій людського буття. Акцентовано увагу на цінності людського життя як основоположного права, визнаного національними та міжнародними правовими актами, а також на складності осмислення смерті в індивідуальному та суспільному вимірах. Аналізуються біоетичні, психологічні, кримінологічні та правові підходи до розуміння смерті, зокрема в контексті самогубства, еутаназії, смертної кари та насильницького позбавлення життя. Автор наголошує на необхідності переосмислення сучасного ставлення до смерті як явища, що має не лише біологічний, а й глибокий соціально-культурний зміст. У статті також порушуються питання відповідальності суспільства та держави за збереження життя людини як найвищої цінності та захисту її гідності як за життя, так і в контексті вмирання.

Ключові слова: життя, смерть, цінність, право на життя, самогубство, біоетика, гідність, кримінальне право, правовий статус.

The article examines the philosophical, legal and social aspects of the correlation between the concepts of «life» and «death» as basic categories of human existence. The author emphasizes the value of human life as a fundamental right recognized by national and international legal acts, as well as the complexity of understanding death in the individual and social dimensions. The author analyzes bioethical, psychological, criminological, and legal approaches to understanding death, in particular in the context of suicide, euthanasia, the death penalty, and the violent deprivation of life. The author emphasizes the need to rethink the modern attitude to death as a phenomenon that has not only biological but also deep socio-cultural meaning. The article also raises the issue of the responsibility of society and the state for preserving human life as the highest value and protecting its dignity both in life and in the context of dying.

Key words: life, death, value, right to life, suicide, bioethics, dignity, criminal law, legal status.

Постановка проблеми. Життя і смерть є двома протилежними, але водночас нерозривно пов'язаними поняттями, що визначають суть людського буття. Упродовж історії ці категорії були предметом глибокого філософського, релігійного, правового й медичного осмислення. У сучасному світі, який стикається з етичними дилемами еутаназії, смертної кари, самогубства та біомедичних технологій, питання визначення цінності життя та меж його припинення набуває особливої актуальності. Проблема полягає в тому, що, незважаючи на проголошення права на життя як фундаментального, суспільство часто виявляється неспроможним ефективно його гарантувати – як на рівні державної політики, так і в повсякденній реальності.

Стан дослідження. Філософські аспекти життя і смерті досліджувалися ще з античних часів у працях Платона, Аристотеля, стоїків, пізніше – у творах Гегеля, Канта, Шопенгауера, Гайдеггера. У правовій науці питання права на життя та правового підходу до смерті розкривалися у працях М. Буткевича, Л. Малика, О. Фріс, О. Костенка, а також у міжнародних документах – таких як Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, де життя визнається найвищою соціальною цінністю. Психологічний і соціологічний підходи до вивчення ставлення до смерті, причин самогубств чи впливу насильства на особу, досліджувалися І. Бехом, Т. Яценко, В. Павловим та ін. Водночас у міждисциплінарному аспекті питання взаємозв'язку життя й смерті все ще потребує глибокого узагальнення.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження понять життя і смерті як основних екзистенційних категорій, виявлення їх правового, етичного та соціального змісту, а також осмислення впливу сучасних соціокультурних, медичних і правових викликів на формування ставлення суспільства до життя як найвищої цінності. Автор прагне підкреслити необхідність міждисциплінарного підходу до цієї проблематики та обґрунту-

вати важливість переоцінки механізмів охорони життя і гідності людини в умовах сучасної реальності.

Результати. Питання життя і смерті є одними з найбільш фундаментальних у філософії, праві, етиці та психології. Ці категорії не лише визначають межі людського існування, а й слугують основою для формування його смислів, цінностей та правового статусу. У контексті сучасного суспільства, де технологічний прогрес співіснує з духовною кризою, осмислення життя та смерті набуває особливого значення.

Попри багатовікове осмислення життя і смерті в різних культурних та інтелектуальних традиціях, сучасна наука досі не пропонує єдиного трактування цих категорій. Залишається відкритим питання: чи є смерть завершенням, чи лише переходом; чи має життя об'єктивний сенс, чи наповнюється він суб'єктивними зусиллями людини? Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю осмислення юридичних, моральних і психологічних наслідків цих понять.

Первинно проблематика знаходиться в межах філософсько-правової парадигми сприйняття життя та смерті. Аналізовані два концепти життя як теза та смерть як антитеза – це два фундаментальні поняття щодо існування людини, природи та натурального життя. Люди часто позначають ці поняття за допомогою символів для полегшення комунікації, але те, як мозок засвоює та представляє ці символи, залишається незрозумілим, тому філософське сприйняття життя і смерті є різним в контексті тих культурних парадигм, що закладені в ці поняття.

Проте, попри сприйняття життя як цінності для себе, суспільства, держави та Творця, в правовому аспекті слід говорити про продовження цих парадигм через юридичні можливості сприйняття їх як права. Таким чином виокремлюється концепт права на життя (як безапеляційне, узгоджене, визнане право) і право на смерть (як дискусійна антитеза).

У філософському вимірі право на життя є фундаментальним і природним правом, що не може бути дарованим або відібраним кимось іншим, воно виникає не з договору чи закону, а з самої природи людини як моральної істоти. Смерть, як крайній прояв втрати цього права, не може бути виправдана жодною зовнішньою владою – ані державою, ані іншою особою.

У філософському дискурсі життя й смерть розглядаються як базові екзистенційні категорії, що визначають сутність людського існування. Життя – це не лише біологічний процес, а й духовно-соціальне явище, пов'язане з самосвідомістю, свободою вибору, цінностями та відповідальністю. У цьому контексті М. Гайдеггер трактує смерть як умову справжньої автентичності існування: лише усвідомлення власної смертності пробуджує в людині істинне переживання життя [1].

Згідно з А. Камю, життя не має апіорного сенсу, однак саме абсурдність буття породжує потребу в його осмисленні, внаслідок чого смерть стає не лише фізичним завершенням, а й філософським викликом [2]. Аналогічно, Ж.-П. Сартр наголошує, що через свободу вибору людина наділяє своє життя сенсом, але смерть є межею, що водночас обмежує та увінчує цю свободу [3].

У правовій площині життя визнається найвищою соціальною цінністю, що знаходить відображення в положеннях Загальної декларації прав людини (ст. 3) та Європейської конвенції з прав людини (ст. 2), де закріплено право кожного на життя [4, 5]. Смерть, своєю чергою, юридично осмислюється як межа суб'єктності особи, а її настання може мати правові наслідки у сфері кримінального, цивільного та медичного права [6, с. 120-125].

Представник класичного лібералізму Джон Локк наголошував на праві на життя, нагадуючи, що життя священне, бо людина є творінням Бога. Головне, щоб ніхто не міг привласнити життєву силу іншої людини. Життя, на думку мислителя не може бути належним, якщо особа є в рабстві, останнє може бути як економічним, так і політичним. Але ніж рабство, то краще смерть за усвідомленим вибором. Індивід є суб'єктом незалежних переконань не лише від іншої людини, а й від держави. Ніхто не повинен бути слугою держави, держава не може втручатися у внутрішній світ людини. Будь-який вибір людини, чи то життя, чи то смерть виступає усвідомленим через власне сприйняття індивідуума і не має здійснюватися шляхом примусу.

Позиціонування між тезою життєвого і антитезою не життєвого відбувається на первинному етапі життя. Дослідження психології розвитку показали, що немовлята приблизно у 10 тижнів вчаться розрізняти живі та неживі предмети. Діти 4–6 років починають розуміти поняття смерті як неминучого завершення життя [7].

Згодом дорослі використовують як слова (тобто життя та смерть), так і метафоричні предмети/образи як символи (або конкретні референти) для передачі понять життя та смерті у повсякденному житті. В більшості культурних ідеологем сприйняття стоїть на постулаті, що життя переходить в стан неминучої смерті, проте вибір здійснюється не людиною, а Творцем того часу коли цей перехід слід здійснити.

Однак у філософсько-правовому розумінні, чи залучає навчання асоціації між поняттями життя/смерті та їхніми конкретними референтами до тих самих нейронних мереж, залишається відкритим питанням і не має емпіричних

досліджень. Поняття життя та смерті мають протилежні значення щодо існування та надають різний вплив на людське пізнання, поведінку та діяльність мозку. Наприклад, люди віддають перевагу живості у сприйнятті, семантичній обробці та пам'яті, що вказує на схильність до звернення до інформації, релевантної для життя, у наших розумових процесах. Натомість, є достатньо доказів того, що люди схильні уникали думок, пов'язаних зі смертю, оскільки ці думки викликають тривогу щодо власного існування. Отже, люди можуть проявляти схильність відвертатися від об'єктів, які нагадують їм про смерть або активують думки, пов'язані зі смертю [8].

У XXI столітті життя людини залишається ключовою соціальною, правовою та моральною цінністю. Проте динамічні зміни в суспільстві, розвиток технологій, глобальні кризи (збройні конфлікти, пандемії, економічна нестабільність), а також нові медичні та біоетичні дилеми – суттєво впливають на трансформацію уявлень про цінність життя.

Соціокультурні виклики виявляються в зміні ціннісних орієнтацій сучасної людини. Масова культура, цифрова реальність, зниження рівня соціальної відповідальності та деструктивна індивідуалізація знижують сенс життя до утилітарних або матеріальних категорій. У такому контексті життя може втрачати сакральний статус, перетворюючись на ресурс, який оцінюється за користістю, продуктивністю або успішністю. Поширення суїцидальних настроїв, толерантність до евтаназії або самогубства як «особистого вибору» – свідчення ерозії традиційних уявлень про життя як абсолютну цінність.

Медичні виклики, особливо в контексті пандемії COVID-19, показали як глобальна система охорони здоров'я змушена вирішувати етичні дилеми, пов'язані з пріоритетністю лікування, доступом до ресурсів, питаннями евтаназії, трансплантології та штучного продовження життя. У таких випадках медична спільнота дедалі частіше змушена поєднувати наукові підходи з етико-правовими оцінками, що безпосередньо впливає на розуміння меж і цінності людського життя.

Правові виклики також відіграють важливу роль у формуванні суспільного ставлення до життя. З одного боку, національні та міжнародні акти (наприклад, ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 27 Конституції України) закріплюють право на життя як основоположне. З іншого – виникають колізії між захистом цього права та дозволом на добровільне припинення життя (евтаназія, самогубство, смертна кара в окремих державах). Такі протиріччя у законодавстві, судовій практиці та правовій культурі демонструють складність визначення «цінності життя» у плюралістичному суспільстві.

Узагальнюючи визначене, доречно констатувати, що в методологічно-філософському інструментарії сприйняття життя є істинним, в той час як смерть визначається не індивідуальним вибором, а метааналітичним концептом позалюдського вибору.

Життя та смерть є не просто фактами біологічного існування, а універсальними категоріями, які формують духовний, правовий і моральний вимір буття людини. Їх осмислення необхідне для побудови гуманного суспільства, заснованого на повазі до гідності особи, свобод і прав людини. Знання про ці екзистенційні категорії повинно інтегруватися в правотворчість, освіту, психологічну практику й загальнокультурну свідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Heidegger M. Sein und Zeit. Tübingen: Niemeyer, 1927.
2. Камю А. Миф про Сізіфа. К.: Основи, 1998.
3. Sartre J.-P. L'Être et le néant. Paris: Gallimard, 1943.
4. Загальна декларація прав людини, 1948.
5. Європейська конвенція з прав людини, 1950.
6. Костенко О. М. Право на життя як цінність та принцип кримінального права. *Право України*. 2012. №1. С. 120–125.
7. Przybylska L. Forms and the role of roadside memorials in the gdańsk agglomeration, Poland. In *Baltic Region–The Region of Cooperation*. Springer, Cham. 2020. P. 217–226
8. Tianyu Gao, Shihui Han, Distinct neurocognitive mechanisms underlying learning and representations of symbols of life and death, *Cerebral Cortex*, Volume 33, Issue 4, 15 February 2023, Pages 1328–1346, <https://doi.org/10.1093/cercor/bhac139>